

Anton Pannekoek, "Politieke gevolgen van de oorlog" (1914)

I [Engeland]	1
II [Rusland]	3
III [Duitsland]	5

I [Engeland]

Reusachtige offers heeft deze oorlog reeds gekost, op reusachtige schaal zijn mensenlevens en waarden vernietigd, niet alleen van soldaten, maar ook van burgers, niet alleen van zakelijke goederen en levensbehoeften, maar ook van kunstschaten en monumenten van vroegere beschaving. Maar tot een beslissing is het nog niet gekomen. En zolang niet een duidelijke beslissing gevallen is, welke van de beide met elkaar worstelende bondgenootschappen de sterkste is, zolang laat zich over de gevolgen van de oorlog voor de internationale verhoudingen niets zeggen. Hoe het met Oostenrijk zal gaan, hoe met Turkije, hoe met de Engelse wereldmacht of met de verhouding van de mogendheden rond de Grote Oceaan — dat alles ligt nog in het duister en zal door de beslissingen op de slagvelden bepaald worden.

Daarentegen laten zich nu al meer of minder duidelijk enkele gevolgen van de oorlog op de binnenlandse politiek van de grootte mogendheden erkennen. Een oorlog werkt als een geweldige maatschappelijke crisis, die al het bestaande revolutioneert; niet in de zin, dat iets absoluut nieuws ontstaat, maar zo, dat hij aan het licht brengt, wat zich reeds in de diepte ontwikkeld had, maar tot nog toe door de heersende opvattingen, gewoonten, tradities en frases verborgen werd. De mensen worden gedwongen te laten zien, wat ze in het diepst van hun wezen zijn en alle schijn en zelfbedrog te laten varen. De staten, tot de uiterste inspanning van hun kracht genoodzaakt, moeten oude respectabele politieke instellingen laten varen en overgeleverde denkvormen afzweren, die hen voor de nieuwe eisen van de strijd verzwakken.

Het eerste voorbeeld daarvoor biedt *Engeland*. Door de deelname van Engeland is de oorlog pas tot een werkelijke wereldoorlog geworden, tot de geweldige strijd tussen de beide grote concurrenten, die al lang dreigde en verwacht werd. Maar terwijl bij deze strijd altijd het meest aan een reusachtige zeeoorlog gedacht is, terwijl daarbij aan Englands meesterschap op zee net zomin getwijfeld werd als aan Duitslands meesterschap te land, zien wij hier iets totaal anders. Van een zeeoorlog is nog nauwelijks iets te bespeuren; uit het feit, dat beide partijen hun vloten terughouden, spreekt een misschien niet onterechte onzekerheid, of door de ontwikkeling van de vernielingstechniek het Engelse meesterschap op zee wel zo vast en onaantastbaar is, als aangenomen wordt. Daarentegen neemt Engeland met alle macht aan de strijd op het vaste land deel, en het is niet onmogelijk, dat zijn kleine strijdmacht net voldoende is, om het Franse leger niet meer tegenover een verpletterende overmacht te doen staan. Dat het Engelse kapitaal zich genoodzaakt ziet, zijn wereldheerschappij (evenals tegen Napoleon) op het vaste land te verdedigen, brengt belangrijke consequenties voor de toekomst met zich.

Want wil Engeland daarbij niet afhankelijk zijn van de goeden wil van bondgenoten op het vasteland, dan zal het moeten zorgen voor een groot en *modern leger*. De huurtroepen, waaruit tot dusver het Engelse leger bestond, mogen voor koloniale oorlogen voldoende zijn, maar zij

kunnen niet halen bij de grote legers van de mogendheden van het vasteland, die op *algemene dienstplicht* berusten. Deze legers zijn naar hun samenstelling volkslegers; de gehele strijdbare bevolking treedt hier als troepenmacht op. Dat betekent niet alleen een verschil in omvang — natuurlijk moet een uit aangeworven vrijwilligers bestaand leger steeds klein blijven — maar vooral ook in innerlijke vechtwarde. Terwijl de Engelse bourgeois thuis in zijn luie stoel blijft zitten en gehuurde proletariërs voor hem laat vechten, staat de Duitse bourgeois mee in het gelid, waagt zijn leven, schouder aan schouder naast de arbeider, om voor zijn „vaderland”, d.w.z. voor de wereldmacht van zijn klasse vrij baan te maken, en sleept daardoor ook de andere klassen van de bevolking mee. Geld heeft ook het Engelse kapitaal er genoeg voor over, maar geld kan niet tegen de persoonlijke toewijding en offervaardigheid opwegen. Wil dus de Engelse bourgeoisie een leger, dat tegen het Duitse of een ander vastelandsleger op kan, dan zal zij een of andere vorm van algemene dienstplicht moeten invoeren; dan zal zij tot het *militairisme* moeten overgaan als prijs voor het behoud van haar wereldmacht. Reeds voor jaren is dit voorzien en hebben sommige generaals in Engeland ervoor geijverd; enkele stappen in de propaganda van een algemene vrijwillige wapenoefening zijn ook gedaan; maar zolang de vrede duurde, werd de noodzakelijkheid niet sterk gevoeld. De oorlog brengt ineens die noodzakelijkheid tot bewustzijn en wekt ook de oorlogsgeestdrift, die voor het doorzetten van zulke grote hervormingen nodig is. Wel zullen de weerstanden groot zijn, die in overgeleverde gewoonten en opvattingen wortelen. Wat echter voor het kapitaal nodig is, moet zich een weg banen.

Daarmee stort dan een van de grondpijlers van het oude Engeland ineen. Wat de Engelse bourgeois van zijn collega's op het vasteland onderscheidt, is vooral zijn onaantastbare *persoonlijke vrijheid*. In andere landen worden alle burgers met geweld voor het leger geprest, met of tegen hun zin in uniform gestoken en in de kazerne opgesloten, waar ze zich door hun „meerderen” moeten laten commanderen; de Engelsman kent niets van dien aard, hij alleen is een vrij man, die gaat, waar het hem belieft. Hij voelt zich als een hoger ras van vrije Britten, geroepen als meesters over anderen te regeren. Dit trotse zelfbewustzijn kon blijven bestaan, zolang het Engelse monopolie van de wereldheerschappij onaangetast bleef; wordt het echter ernstig bedreigd door nieuw opkomende wereldmachten, dan gaan ook de vrije politieke vormen van het oude Engeland verloren. Wel zal de kleinburgerlijk-radicalen oppositie, die aan deze tradities vasthoudt, zich met alle macht verzetten. Maar zij heeft nog nooit het veld winnen van de imperialistische politiek kunnen verhinderen. Wat heeft zij indertijd gescholden op het verbond met de bloedsaar — thans blijkt, hoezeer het Engels imperialisme deze bondgenoot tegen Duitsland nodig heeft! De kleine bourgeoisie ziet haar wereld van persoonlijke zelfstandigheid steeds meer wankelen, zij haat het voorwaarts dringende monopolistische grootkapitaal en de begeleider van deze ontwikkeling, het groeiend militairisme; maar is niet in staat, hun groei tegen te houden. De tevens socialistische Engelse auteur H.G. Wells schreef onlangs, dat Engeland het Pruisisch militairisme moet neerslaan, om het Duitse volk te bevrijden — hij zal vreemd opzien, wanneer als gevolg van de oorlog ditzelfde militairisme in zijn eigen Engeland binnendringt.

Maar deze ontwikkeling zal de arbeidersbeweging in Engeland bevorderen. De persoonlijke vrijheid heeft ook op de Engelse arbeiders een sterke invloed uitgeoefend; hun klassebewustzijn is erdoor verduisterd en zo is, ondanks de sterke organisaties en de krachtig gevoerde vakbondsstrijd, hun politiek kleinburgerlijk-liberaal gebleven. Maar worden hen naast stijgende belastingen ook de zware persoonlijke offers van de militaire dienstplicht opgelegd, dan moet hun vijandschap tegen het kapitalisme veel feller, dieper en principiëler worden. De bekering van de Engelse bourgeoisie tot militairisme zal de bekering van de Engelse arbeiders tot socialisme met zich meebrengen. Dan zal de achterlijkheid van het

Engelse socialisme ophouden, en de strijd tegen het imperialisme zal in Engeland op beter grondslag gevoerd kunnen worden, dan tot nog toe.

II [Rusland]

Voor *Rusland* betekent deze oorlog, dat het voorgoed in de rij van de kapitalistische mogendheden van Europa getreden is.

Rusland was ook vroeger reeds een grote mogendheid, zelfs heerste het van 1815 tot 1853 als machtigste scheidsrechter, als beschermer van alle reactionaire regeringen over Europa. Maar die rol kon het spelen, omdat het in de grond van de zaak *een Aziatisch despotisme* was; daardoor was het voor de burgerlijke revoluties in Europa van 1789 tot 1848 absoluut ongevoelig. De despotische staatsvorm, die van oudsher in Azië heerst, berust op het *dorpscommunisme* van de boeren, dat van geslacht tot geslacht onveranderlijk voortleeft. Terwijl in Europa de bourgeoisie opkwam en de staten door klassenstrijd verscheurd werden, bleef de absolute heerschappij van de Tsaar onaangetast.

Het indringen van het kapitalisme in Rusland in de 2de helft van de 19de eeuw manifesteerde zich eerst vooral in een ontbinding, een vergaan, een verrotting en ontaarding van de oude maatschappij. Het dorpscommunisme viel langzaam uiteen, de oude saamhorigheid verdween door verschillen in bezit en tegenstelling van belangen; de boeren, door belastingen, woeker, te weinig land en verouderde arbeidsmethoden verarmd en uitgehongerd, moesten voor een deel naar de stad, eerst als bedelaars, later als arbeiders in de opkomende fabrieken. De ambtenaren, met oude Aziatische opvattingen voor de grote taak en de grote geldmiddelen van modern staatsbeheer geplaatst, waren al snel berucht om hun corruptie, hun onbekwaamheid en dieverij. Dit hele onhoudbare systeem stortte in de Russisch-Japanse oorlog ineen, en de revolutie van 1905 maakte er een eind aan. Hoewel het proletariaat de stuwkracht was, was wezen en resultaat van de revolutie burgerlijk; Rusland kreeg de politieke vormen, die het voor de verdere ontwikkeling nodig had, en in de Doema vond de nog zwakke bourgeoisie een terrein, waar ze voor haar belangen op kon komen en de klassenstrijd tegen regering en adel kon voeren.

De jaren van de contrarevolutie waren de jaren van de nieuwe organisatie van de maatschappij, jaren van regeneratie in conservatieve zin. Evenals na 1850 in West-Europa de zaken van de bourgeoisie opleefden en daarom de regering vrije hand in de politiek en in het doodtrappen van de revolutie kreeg, zo ging het nu in Rusland. Terwijl de revolutionaire strijders in de gevangnissen op zo beestachtige manier mishandeld en gemarteld werden, dat zelfs het burgerlijk Europa er verontwaardigd tegen protesteerde, ontwikkelden zich industrie en handel. En, wat het allerbelangrijkste was, de boeren werden tot rust gebracht door een uitgebreid systeem van agrarische wetten en hervormingen. De wetten van 1906, 1910 en 1911 maken een einde aan wat er nog van het oude dorpscommunisme over was en maken *het persoonlijke privaateigendom* tot grondslag van het grondbezit van de boeren. Iedere boer is gerechtigd zijn aandeel in de dorpsgrond als persoonlijk bezit, in een afgerond stuk, uit de gemeenschap af te zonderen; gaan de rijksten er zo uit, dan moeten de anderen volgen, en bij goedkeuring van een vijfde van de dorpsgenoten *moet* de verdeling in persoonlijke eigendomsstukken in zijn geheel plaats vinden. Bovendien werd de landhonger van de boeren bevredigd, doordat hun door bemiddeling van de boerenbank miljoenen hectaren keizerlijk land, staatsdomeinen en ander grootgrondbezit, in percelen verdeeld, op langzame aflossing verkocht zijn, terwijl velen ook naar Siberië trokken, waar ze grote uitgestrektheden land gekoloniseerd hebben. Deze reusachtige maatregelen, die zich nog midden in hun uitvoering bevinden, hebben een einde aan de boerenopstanden gemaakt, die voor en in de revolutie zo'n grote rol speelden. Niet daardoor, dat zij algemene tevredenheid wekten: Stolypin heeft zelf de uitdrukking gebruikt, dat hij zijn wetten ter ondersteuning van de sterken en krachtigen, niet voor de lui en

zwakken maakte; de armste dorpsbewoners worden erdoor geproletariseerd, maar voor hen staat de fabriek open en de landgendarmerie is nu krachtig georganiseerd. Maar een gezeten boerenstand is gevormd, die er op rekent, door hard werken erbovenop te komen en zo een element van behoud is. Een steeds groeiend deel van de Russische boeren is privaatbezitter van de grond geworden, evenals de Franse boer in 1790; zo is de weg voor de verdere ontwikkeling van het kapitalisme geopend. Economisch, kunnen wij zeggen, is Rusland een *burgerlijk land* geworden.

In de oorlog met Japan en de revolutie werd het Russische leger geheel machteloos geslagen. Jarenlang was de Russische regering niet in staat, in Europa mee te praten en bij de gebeurtenissen op de Balkan moest zij lijdelijk toezien. Toen zij in 1909 probeerde Servië tegen Oostenrijk een ruggensteuntje te geven, moest zij op een dreigement van Duitsland dadelijk terugkrabbelen. Maar naarmate de economische toestand stabiel werd, werd ook het leger gereorganiseerd. Men wist al, dat het niet meer zo geheel waardeloos was, en weer als factor mee kon tellen. Maar de kracht, die het Russische leger in deze oorlog ontwikkelt, heeft algemeen verrast; het is een veel geduchter tegenstander gebleken, dan waarop gerekend werd. Niet alleen, wat betreft de talrijkheid maar vooral ook in de bewapening en in de geest van de troepen, de kwaliteit van officieren en manschappen en de verplegingsdienst. Wie het tegenwoordige Russische leger naar Werestsjagin's gedenkschriften uit de Russisch-Japanse oorlog beoordeelt, heeft het helemaal mis. Ondanks het volkerenmengsel, ondanks de kozakken, ondanks veel achterlijks, kan men zeggen, dat het Russische leger een Europees karakter begint te dragen, al is het natuurlijk niet met het Duitse te vergelijken. Een nieuw Rusland vertoont zich in deze oorlog; in plaats van het oosterse fatalisme, dat onverschillig alles laat waaien met een „Nitsjewo" ('t is niets), zien wij zelfstandigheid, energie, plichtgevoel — het begin van een burgerlijk Rusland.

Vooraf blijkt dit in het optreden van een *Russisch patriotisme*. In het oude Rusland was zoiets onbekend, ondanks het panslavisme. Voor en in de revolutie was de West-Europese vrijheid het ideaal, en waren de diefachtige Tsjinowniks met hun opperhoofd, de tsaar, een voorwerp van haat en verachting. In deze oorlog zien wij nu in de bourgeoisie en het intellect hetzelfde burgerlijke nationalisme optreden, dat ons in West-Europa reeds lang bekend was: verering voor de staatseenheid, die de belangen van de bourgeoisie tegen het buitenland verdedigt. De tsaar wordt nu als hoofd van de staat toegejuicht door dezelfde personen, die hem vroeger als hoofdman van de "echtrussische" pogromisten vervloekten. Het is eenzelfde soort verandering als in de Duitse burgerlijke klasse plaats vond, die in 1870 dezelfde vorst als "Heldenkaiser" bejubelde, die ze in 1848 als meest gehate reactionair weg joeg en in 1849 als "Kartatschenprinz" verwenste. Het meest typische staaltje is daarvoor het in de „Times" gepubliceerde interview van de revolutionair Boertseff — bekend door de ontmaskering van de spion Azeff — die op weg was om als vrijwilliger in het Russische leger dienst te nemen. Hij verklaarde, dat geheel Rusland achter de tsaar stond in deze oorlog tegen het heerszuchtige Pruisisch militarisme, en dat het als een vrij en democratisch land uit deze oorlog zou tevoorschijn komen. Aan zulke illusies en uitingen is te zien, hoe grote ommekeer bij het Russische intellect heeft plaats gevonden. Wij moeten er bijvoegen, dat deze Boertseff tot de sociaal-revolutionaire partij behoorde, die vooral in het agrarisch communisme en de boerenrevolutie geloofde, dus haar economische grondslag nu geheel verloren heeft; de Russische sociaaldemocratische arbeiders staan scherp vijandig tegenover de regering en de oorlog.

Dit alles betekent niet, dat Rusland een beschaafd of democratisch land gaat worden; kapitalisme betekent niet beschaving of democratie. De toestanden en regeringsmethoden zijn nog barbaars en achterlijk, het land is voor zeven achtste agrarisch. De arbeiders moeten zwaar om hun noodzakelijkste rechten strijden. Maar toch is Rusland in een nieuwe fase gekomen;

het is geen Aziatisch land meer en ook de overgangstoestand is doorstaan. Het is een land van burgerlijke productie geworden, gelijkwaardig met de andere landen van Europa, een land, dat zich pas in het begin van zijn kapitalistische ontwikkeling bevindt en nog een grote toekomst voor zich heeft.

III [Duitsland]

De binnenlandse ontwikkeling van *Duitsland* in de 40 jaren, die achter ons liggen, is vooral door de scherpe tegenstelling tussen de arbeidersklasse en de regerende klasse gekenmerkt. Uit angst voor te grote politieke macht van de arbeiders verbond zich de bourgeoisie met de heersende jonkerklasse en ondersteunde haar gewelddadige regeringsmethodes. De arbeiders stelden zich scherp teweer. Zo groeide de wederzijdse haat; van hogerhand werden de sociaaldemocraten als omverwerpers van het bestaande vervolgd, als minderwaardigen behandeld en in de ban gedaan, en door politiepesterijen bij elk optreden gehinderd. Als twee scherp gescheiden werelden stonden zij naast elkaar, de officiële wereld van de heersende klasse en de proletarische wereld. Het proletariaat bouwde zijn eigen organisaties op, met zijn eigen onafhankelijke kassen, met zijn eigen pers, zijn eigen literatuur, zijn eigen wetenschap, de revolutionaire strijdleer van Marx; zo vormde het als het ware een eigen staat in de staat, vreemd en vijandig aan de officiële. Gedeeltelijk was dit wel, waarvoor het vaak gehouden werd, een uiting van sterk klassebewustzijn, door de felle en zich snel ontwikkelende kapitalistische uitbuiting gewekt. Maar voor een deel was het ook een weerslag van de uiterlijke politieke onderdrukking, dus voor een hoogontwikkeld kapitalisme iets toevalligs, dat ook anders kon zijn. Naarmate de macht van de arbeiders door hun organisatie en strijdgeest groeide, groeide de angst van de heersende klasse en groeide de onderdrukking nog meer. Wel verhieven zich aan beide zijden stemmen tegen deze scherpe scheiding, hier de revisionisten, daar de linkliberalen; maar ze bleven een minderheid.

Toen kwam de oorlog. De sociaaldemocratie schaarde zich aan de zijde van de regering en de arbeiders trokken voor het imperialisme in het veld. De regering van haar kant hief de uitzonderingsbepalingen op, die de sociaaldemocraten bij anderen achterstelden en liet hun geschriften toe in het leger — wel te weten: alleen de nieuw uit te geven geschriften, voor zover daarin niet de mooie eenheid van het volk in gevaar gebracht, dus m.a.w. niet de klassenstrijd gepredikt werd. Natuurlijk is deze vriendelijkheid niet eenvoudig een beloning voor goed gedrag, maar een gebod van de noodzakelijkheid, de stemming in de soldatenmassa's goed te houden. Is de oorlog voorbij, dan zal ook weer de oude geest van onderdrukking in vele machthebbers naar boven komen. Maar het kan toch niet meer worden als vroeger. In het veld stonden arbeiders en bourgeois als kameraden schouder aan schouder naast elkaar, en deelden in hetzelfde levensgevaar, in dezelfde ontberingen; voortaan kunnen ze niet meer als twee uiterlijk scherp gescheiden werelden vreemd aan elkaar staan. In de oorlog leren de arbeiders de bourgeoisie van haar gunstigste kant kennen — het vaderland is het enige werkelijke burgerlijke ideaal, waarvoor deze klasse zich opoffert —; hoeveel oude frases verliezen zo hun kracht! Wat uit de kapitalistische uitbuiting als werkelijk klassebewustzijn ontstaan is, blijft en zal nog veel krachtiger worden; wat echter een instinctieve uiterlijke geest van verzet was, alleen door de politieke onderdrukking gewekt, gaat nu verloren. Een verzwakking van de klassenstrijd, niet in zijn innerlijk wezen, maar in de uiterlijke vorm, moet daarvan het gevolg zijn. Bezit de heersende klasse enig verstand, dan zal zij het voordeel, dat haar toevallig in de schoot viel, op prijs stellen en niet dadelijk vergooien. Het is wel niet waarschijnlijk, dat de arbeiders nieuwe rechten zullen krijgen, want politieke rechten worden voor de strijd beloofd of in de strijd veroverd, maar niet na de strijd als beloning gegeven — behalve als een grote nederlaag tot concessies dwingt. Maar wel zal de regeringsmethode anders, gematigder

worden, minder dom-brutaal en gewelddadig, verstandiger, meer op zijn Engels. De scherpe scheiding van de twee werelden zal verzwakken.

De klassenstrijd zal dan bewuster, dieper moeten worden, minder oppervlakkig. De economische oorzaken, die tot klassebewustzijn brengen, de druk van de uitbuiting, de verzwaring van de vak[bonds]strijd, blijven bestaan en worden nog zwaarder. Maar het politiek bedrog zal op onontwikkelde massa's zijn werking doen. Het revisionisme zal dus geweldig toenemen tot een alles beheersende macht. Maar daartegenover zal een oppositie opkomen, scherper, helderder, strijdvaardiger, dan tot nog toe. En zij: zal haar steun in spontane bewegingen van de arbeidersmassa's vinden. In de partij zullen de tegenstellingen feller worden, en op de mogelijkheid van een scheuring werd in de "Neue Zeit" al door Kautsky gerekend.

Willen wij de veranderingen in het karakter van de binnenlandse politiek in de drie grote oorlogvoerende wereldrijken kort uitdrukken, dan kunnen wij zeggen: *Engeland wordt meer Duits, Duitsland wordt meer Engels, Rusland wordt meer Europees*. Ze worden dus meer aan elkaar gelijk. Dit is ook geen wonder. Hun verschil in binnenlandse verhoudingen berust op het verschil in voorgeschiedenis, in ontwikkelingsgang; het moderne imperialisme stuurt hen economisch in dezelfde richting. Bleven ze rustig naast elkaar leven, dan zou in elk land de macht van de traditie het oude in hoge mate op de been houden. Maar de oorlog brengt ze in innige aanraking met elkaar en dwingt ze, van het oude al het onbruikbare op te offeren, om de grootst mogelijke kracht te ontwikkelen.

Het spreekt van zelf, dat dan ook de nieuw opkomende proletarische strijd in deze landen veel meer eenzelfde karakter zal krijgen en de grote tegenstellingen van tot nu toe in hoge mate zullen verminderen.

Bron

Anton Pannekoek, [Politieke gevolgen van de oorlog](#) in De Nieuwe Tijd, 1914, blz. 701/708. Transcriptie, modernisering van de taal en toevoegingen tussen vierkante haken: F.C. 2024.